

Ugglor på Mäläröarna

Jan Björk & Bertil Dolk

Man kan inte säga att Mäläröarna är en toppenlokal när de gäller ugglor, men eftersom de flesta arterna lever ett nattligt liv kan det hända att det finns mycket kvar att upptäcka. Här beskrivs förekomst och utbredning för 11 ugglearter i Sverige och deras uppträdande på Mäläröarna, så lång detta är känt. Kanske häckar berguven fortfarande i kommunen och varför skulle inte barrskogen på Adelsö passa för sparv- eller pärluggla? Läs och inspireras till nya upptäckter!

Inledning

Tidigt finner vi ugglan som symbol för vishet och godhet, t.ex. hos egyptierna och i Aten. Samtidigt är ugglan även symbol för död och elände. Cirka 2 500 f.Kr. avbildades exempelvis den assyriska underjordsgudinnan Lilith omgiven av tvenne ugglor. Som en onskans symbol framställdes även ugglan i Mellaneuropa under medeltiden. Under denna mörka tid ansågs ugglan vara den ondes följeslagare. Vi tyr oss väl hellre till grekernas syn på ugglan som vishetens djur. Detta kanske beroende av uppträdandet på dagen då ugglan sävligt vrider sitt stora huvud och "vist" blinkar som försjunken i djupa tankar.

Vi skall här behandla alla ugglor som förmodas häcka i Sverige. Några arter häckar även på Mäläröarna. Ytterligare några har någon gång setts här och en del ses årligen på våra öar.

Ugglorna har genom åren i allmänhet klarat sig bättre än övriga rovfåglar från det förödande biocidanvändandet efter andra världskriget. Endast arter som var och är hårt knutna till modernt utnyttjad jordbruksmark är i stor utsträckning drabbade.

Nedan följer en genomgång av de olika arternas biologi och i förekommande fall förekomst på Mäläröarna baserat på information från följande källor: Svensk Fågelatlas, Svalan. Dessutom har medlemmar i MOF bidragit.

Tornuggla

Tornugglan är spridd över hela världen dock främst i de subtropiska områdena, dock med mycket stora luckor i häckning och utbredning. Den är som ung mycket rörlig men som gammal oftast stationär. Den har under hela 1900-talet varit en regelbunden svensk häckfågel men har endast noterats som häckande i de sydligaste delarna av landet.

Tornugglan är extremt bunden till odlingslandskapet med stora öppna och framförallt höga lador eller logar. I nödfall accepteras även kyrktorn. Fuktiga ängsmarker alternativt något vattendrag i närheten är viktigt eftersom jakten ofta förläggs till våtmarksområden eller diken.

Det starkaste häckningsområdet i vår närhet är norra Tyskland samt sydligaste Danmark, där den häckar med 500-1000 par. Närmast oss häckar den på Bornholm med 5-10 par och ökar i Holland, norra Tyskland samt i Danmark. Tornugglan har de senaste åren rapporterats från Gotland där arten möjligen har häckat.

Hos oss här på Mäläröarna har vi inte haft någon känd häckning vare sig historiskt eller i nutid. Inte heller har så vitt vi vet någon tornuggla setts på öarna. Det vore annars häftigt att få höra det heta hjärtskärande revirlätet från t.ex. Lovö kyrktorn.

Berguv

Vår största uggla är etablerad i hela Europa och Asien, men genom en lång och intensiv förföljelse har uven dragit sig undan till glest befolkade och gärna bergiga trakter. Den är en utpräglad stannfågel med undantag av de långväga turer ungfågeln kan företa sig. Som kuriosas kan nämnas en ruskig historia från mellersta Norrlands inland, där man känt till en häckplats i 29 år från mitten av 1940-talet och där uvarna gått till häckning under 18 år. Under 13 av dessa år sköts oftast honan och under 10 av de 18 åren slogs ungarna ihjäl eller förgiftades.

Detta gjorde att berguvshannen satt ensam i berget under ett ansevärt antal häckningssäsonger. I mitten av 1950-talet ansågs berguven så hotad att man startade försöksuppfödning och utplantering i Kilsbergen och utplanteringsprojekt i större skala i mitten av 1960-talet på västkusten. Framför allt har utplantering skett i västra Sverige. På ostkusten har från norra Småland upp till Stockholmstrakten i huvudsak vilda uvar stått för reproduktionen. Även i norra Sverige finns i dag en gles population. Från en ungefärlig stam på 170 par 1975 har uven ökat till betydligt över 500 par som hävdar revir i slutet av 1990-talet. Tidigare var uven en starkt vildmarks- och storskogsbunden art samt förekom i ostkustskärgården. Under senare tid har man dock upptäckt att den klarar sig lika bra i skogsnära jordbrukslandskap och även häckar inne i storstäderna.

Denna mycket kraftfulla och nästan örnstora uggla med sina eldröda ögon och stora öröntofsar häckade på Kungshatt under 1980-talet och fick där ut flera ungfuglar som även ringmärktes. För de som orkade upp i gryningen spelade hannen ofta villigt med sitt vittljudande "hoooh" i närheten av hattsymbolen på ön. Ofta sågs uven jaga på Lovön under dessa år. I övrigt har berguv setts sporadiskt i kommunen. En ettårig hona, ringmärkt som bounge på Mörkö, blev trafikoffert vid Skå sopstation hösten 1993 och därefter inlämnad till Riksmuseet. För den fågel (troligen hane) som rapporterats från Malmvik våren 1998 hoppas vi att det gått bättre. Det vore trevligt om denna huvudsakligen nattjagande fågel åter etablerade sig som häckare hos oss.

Fjälluggla

Fjällugglan är en polar- och tundralevande uggla, som är nomadiserande och häckar där tillgången på föda för stunden är god. Under mycket goda gnagarår i vår fjällvärld har det hänt att fjällugglan häckat med upp till hundratalet par i Sverige, exempelvis 1978.

Dock har uteblivna lämmelår medverkat till att arten ej reproducerat sig i Sverige sedan 1982. Normalt hittar man annars ugglans häckningsbiotop på kuperade fjällhedar eller i svagt sluttande blockterräng, där boet gärna läggs på en liten kulle. Troligtvis var arten betydligt vanligare under 1800-talet och början av 1900-talet. Häckningar finns rapporterade så långt söderut som i Dalafjällen ännu i slutet av 1920-talet och i Uppsala län betalades skottpengar ut för 76 fjällugglor mellan 1894 och 1901.

Även på Mäläröarna har denna kringströvande stora vackert vita och med svarta stänk fläckade fågel setts vid enstaka tillfällen på vintrarna. Den sågs exempelvis vid Svartsjövik på 1980-talet. Även närmare i tiden har den setts på öarna, nämligen 2000 då två observationer gjordes, en vid prästgården på Ekerön och en vid Malmvik på Lovön. Den är tämligen tystlåten men varnar korplikt "kvä-kvä-" och sjunger med ett vittljudande "gäu" med ungefär 5 sek intervall. Fjällugglan är mest aktiv i gryning och skymning.

Hökuggla

I det norra barrskogsbältet eller taigan häckar hökugglan. Den är en stannfågel som bara flyttar på grund av brist på föda i sitt hemområde. Under dåliga gnagarår har arten observerats ända ner i norra Tyskland och Polen. I Sverige häckar hökugglan i Norrlands skogsland ner till norra Värmland, Dalarna och Hälsingland. Antalet häckande par varierar stort mellan goda gnagarår och dåliga. 1983-84 var ett verkligt invasionsår för hökuggla. Efter denna toppnotering har tyvärr antalet minskat på grund av minskad sorktillgång i stora områden i Norrland under 1990-talet. För närvarande uppskattas att det under gynnsamma år finns ungefär 1 500–3 000 par i Sverige.

Hökugglan häckar helst i rät gran- eller blandskog i anslutning till öppen mark och då gärna i stubbar eller hålträd.

Hos oss på öarna ses hökugglan i samband med invasionstoppar och senast som detta inträffade var 1995 då sågs den både på Eldgarnsö och i Skytteholmsskogen. Som namnet antyder är den höklikt bandad på vit botten, dessutom långstjärtad och rundvingad och mycket dagaktiv. Ansiktet är vitt med klargula ögon inramat av svarta polisonger och vit krage. Den varnar likt en sparvhök "kikikiki".

Sparvuggla

I de norra barrskogsområdena förekommer även sparvugglan, men i Sverige i regel inte så långt norrut som tidigare nämnda arter. Den häckar från norra Skåne till norra Norrlands kustland med undantag för Västkusten, Öland och Gotland. Sparvugglans diet är inte så bunden till gnagare utan den tar gärna småfågel som möss. Detta tillsammans med ett i övrigt mer varierat födoval, gör att sparvugglan inte fluktuerar lika mycket i antal som andra ugglearter. Arten har hållit sig ganska stabil under hela 1900-talet, möjligen med en långsam spridning både mot söder och norr, antalet par uppskattas idag till 12 000–16 000. Ett litet kuriosum är att en sparvuggla hittats vid utgrävningar i Eketorps borg på Öland, men förhållandena för ugglan bör inte ha varit bättre där under järnåldern än det är i dag. Den bästa biotopen för denna lilla uggle är en ganska öppen blandskog med rikt inslag av gran. Viktigt är att där även finns tillgång till gamla hackspettshål.

Denna lilla tuffa uggle, som lägger upp småfågelförråd i hål och holkar är förmodligen årligt förekommande här på Ekerö. Det är inte helt omöjligt att den till och med häckat här vid några tillfällen. Annars ses den oftast på vintern vid fågelmatningar där den jagar småfågel. De senaste observationerna är från Lovö 2000 och Jungfrusundsåsen

2002. Den är Europas minsta uggle och är en skymnings- och gryningsjägare som även visar sig på dagtid. Hanen spelar med domherrelika visslingar "piuh-piuh-", men låter även under hösten och vintern höra "cykelpumpen" – en serie pressade stigande toner. Den är rundhuvad med gula ögon inramade av vita ögonbryn som böjer ner utefter näbben. Den ser ut att betrakta dig även när den sitter med ryggen vänd åt dig tack vare färgteckningarna på nackfjädrarna.

Kattuggla

Kattugglan är en mycket hemortstrogen fågel som stannar hela livet i sitt revir, endast ungfågeln ger sig ut på äventyr i sökandet efter ett eget område. Den häckar företrädesvis i

Foto: Anders Haglund

Kattuggleunge kisar för att synas mindre.

södra Sverige upp till södra Värmland och Dalarna, något längre norrut vid kusten. Kattugglan är i sitt utbredningsområde mycket vanlig, men har i vissa områden minskat på grund av predation, företrädesvis av mård men även av berguv. I norr har även slagugglan tryckt tillbaka kattugglan söderut. Kattugglans val av häckningsbiotop är varierande. Om det bara finns hålträd eller holkar kan den välja revir i de mest skiftande områden, dock ratar den tät skog, framförallt om det finns stort barrträdsinslag. Man beräknar antalet par till någonstans mellan 10 000–20 000, men på grund av utdikning, dikesövertäckning, minskning av naturliga bohål och naturligtvis kvicksilverbetningen under 1960-talet har arten minskat under hela 1900-talet.

Kattugglan är i dag ändå våra öars vanligaste ugglor, mycket beroende på att här fortfarande finns gott om bra boträd. Den häckar med minst 30 par på lämpliga lokaler runt hela Ekerö kommun. På Eldgarnsö hördes sex ropande hanar samtidigt våren 2003. Andra bra lokaler är Ekebyhovsparken, Drottningholm, Skytteholm och Svartsjövik. Den kan dock upptäckas över hela kommunen. I mars 1999 satt en revirhävande förmodad hane flera nätter på en piskställning under ett altantak i Tappström. Denna fågel anföll sin egen spegelbild i altanfönstret med sådan kraft och energi att husägaren var rädd att rutan skulle gå sönder. Så nog kan man ana att ugglorna ofta lever närmare oss än vad vi tror. Kattugglan finns som rödbrun till grå färgfas med alla mellanlägen. Den grå är vanligast här. Denna utpräglade nattuggla har ett stort huvud med vita borstiga fjädrar som inramar näbben och stora nästan svarta ögon.

Slaguggla

Slagugglan är starkt ortstrogen och häckar i uppbruten barr- och blandskog efter södra Norrlandskusten ner till mellersta Uppland, Gästrikland och Dalarna, där den har sin tyngdpunkt. Enstaka häckningar har rapporterats från Kilsbergen och Tiveden och under senare år verkar den söka sig allt längre söderut i Uppland. Däremot är den mycket ovanlig i västra Svealand och Norrland. Då den oftast jagar längs skogsbyr och i öppna områden såsom hagmark och

på kalhyggen är det i dessa områden, om en del skorstensstubbar har sparats, som man kan finna denna till utseendet så vänliga ugglor. Man måste dock se upp för den har humör. I framförallt Uppland, men även i övriga häckningsområden, har eldsjälur satt upp holkar som accepterats av många ugglepar. I brist på håligheter kan även gamla risbon efter duvhök eller ormvråk bli godkända av slagugglan. Nuvarande population är uppskattad till ungefär 2 500–3 000 par och under hela 1900-talet har förmodligen antalet legat i samma storleksordning.

Även om slagugglan under senare tid dragit sig söderut lär vi knappast få en häckning här på öarna. Troligen kommer vi inte ens att få se någon kringvandrande ungfågel, då dessa helst inte rör sig speciellt långt från föräldrareviret. Den har ett gråbrunt vänligt ganska intetsägande ansikte med relativt små mörkbruna ögon. Denna ofta dagaktiva ugglor varnar med olika skällande läten och hanens dova revirläte "woho-wowo-vohoho" är otroligt mäktigt och kan höras kilometervis.

Lappuggla

Tidigare ansågs lappugglan vara en nomadiserande art, men har numera omvärderats och befunnits vara både extremt revirtrogen (vissa fåglar) och nomad, detta oberoende på kön och ålder. Från att ha haft en övervägande nordostlig häckningsutbredning har arten successivt sökt sig längre söderut och har häckat tillfälligt ända ner i södra Svealand. Lappugglan är en utpräglad smågnagarspecialist och detta styr både antalet häckningar samt valet av biotop.

Således rapporterades 1979 inte någon häckning, medan det 1981 rapporterades 76 st. Bästa kända resultat är från 1987 då 107 häckningar noterades. Gamla risbon från hök eller vråk, men även ekorrbon, kan utnyttjas av denna ugglor som inte bygger något eget bo. Sedan 1960-talet har en allt snabbare ökning kunnat noteras.

En hona sköts i slutet av februari eller början av mars 1882 vid Ilända. Häckning har dock förekommit så nära inpå som i Västeråstrakten och i norra Närke, är det inte omöjligt att någon fågel kan leta sig hit. Det är en stor ugglor, nästan som en berguv, men med mycket dun. Då den väger endast hälften så mycket

som uven. Dess ansikte är stort och runt med vitgrå borstiga näbbfjädrar innanför små gula ögon och med ett svart smalt skägg i de i övrigt vita hakfjädrarna. Ofta jagar den under dagtid, åtminstone medan den har ungar.

Hornuggla

Hornugglan förekommer ganska allmänt i hela landet utom i norra Lappland och i fjällregionen, företrädesvis i anslutning till jordbruksmark. Den nordliga delen av paren flyttar, somliga ända ner till Iberiska halvön, medan sydligare fåglar kan stanna kvar. I norra delen av landet kan detta kringströvande leda till mycket varierande bestånd. I vissa områden mellan 10 och 1 000 par beroende av om bytestillgången är god eller inte. Arten har en minskande trend i jordbruksbygderna längs norrlandskusten, men trots detta uppskattas beståndet till mellan 5 000 och 10 000 par. För att skrida till häckning kräver denna utpräglade sorkjägare öppna, gärna något fuktiga ängsmarker, där den främst utnyttjar gamla risbon efter kråkan. Boet skall helst ligga i barrträdsdominerade dungar eller skogskanter. I de mest extrema och helt utdikade slättlandskapen saknas uggla idag, men den har i viss mån kompenserat sig genom att anpassa sig till hyggen där sorktillgången ofta är god.

Hornugglan häckar sporadiskt på öarna, där den kan leva förvånansvärt nära oss och inte upptäckas tack vare sina tysta vanor, ända tills ungarnas tiggande börjar höras. Deras nattliga gnälliga läte kan vara mycket störande och hörs flera hundra meter. Hornugglan har häckat bland annat i skogen bakom Hagaringen vid Tappström under några år i slutet av 1970-talet och fick ut flera ungar. Under senare tid har den häckat både vid Stavsborg och Törnbyviken där den 2003 fick ut tre flygga ungar. Tidigare häckade ytterligare ett par i trakten av Törnby. Dessa blev tyvärr slagna av

duvhök som ibland kan gå hårt åt ugglor. Ytterligare bra områden att få se och höra hornuggla är Eldgarnsö samt Skytteholm. Den har ett gråbrunt till rostfärgat ansikte med rödgula ögon och örontofsar som dock inte visas om den är avspänd. Den kan ibland ses på dagtid. Hanen låter höra ett upprepat entonigt "påh". Ungarna tigger ljudligt med ett sorgset tjtande "piee".

Jorduggla

Jordugglan lever som en enda ras över hela norra halvklotet på tundran och i angränsande skogsområden. Detta tyder på ett nomadiserande beteende och att populationen varierar enormt mellan olika år. Det säger oss också att

Foto: Kenneth Bengtsson

Hornuggleungen har lämnat boet

arten är en smågnagarspecialist. I Sverige häckar den företrädesvis från södra Jämtland och norrut. I Norrland är den ganska jämt fördelad i skogslandets myrmarker och kalhyggen från fjällområdet ut mot kustregionen. Tyvärr har arten minskat i utbredningsområdet, trots detta uppskattas numerären till 2 400–4 000 par. Utanför norrlandsregionen har man funnit häckningar längs kusterna i Halland, delar av Skåne samt framförallt i Blekinge och på södra Öland. Även i Stockholms skärgård har jordugglan etablerat sig. Det handlar dock inte om några större mängder häckfåglar i söder, utan rör sig kanske om upp till hundratalet par totalt.

Under 1800- och tidiga 1900-talen var uggulan en tämligen regelbunden häckfågel i södra delarna av Sverige, eftersom det då var mer vanligt med slåttervallar och fuktiga betesmarker som är ett livsvillkor för arten. Där kunde den gömma sitt bo, en enkel grop på marken i högt gräs eller intill någon buske. Norr om Uppsala häckade den under slutet av förrförra seklet, och så sent som på 1920-talet var den en karaktärsfågel runt Kvismaren. Vid Hornborgasjön återfanns den som häckare ända in på 1970-talet.

Mäläröarna borde få denna trevliga uggla som häckare, om vi inte oförmärkt redan har haft den här. Den har i alla händelser observerats i kommunen nästan årligen, tyvärr dock bara som sträckfågel. Bra observationsplatser är exempelvis kring Lovö kyrka, runt Svartsjöviken och inte minst vid Menhammarsviken, där den setts senast 2000 och 2003. Med sitt ljusa ansikte och blekgula ögon och små knappt synliga örontofsar har den ett lite diaboliskt utseende. Den är ofta dagaktiv, men jagar helst i skymningen då man även kan få se den rytla. Den kan ses skruva till hög höjd om den mobbas av kråkor. Hanens parningslåte är ett stånkande "popopo-".

Pärlugglan

Ytterligare en cirkumpolär art som i Sverige lever som delvis nomadiserande i norra delen av vårt avlånga land är pärlugglan, medan den i söder åtminstone som hane ofta håller sitt revir året om. Vid goda sorkår med stora kullar flyttar en del ungfåglar ofta söderut ända ner i Nordeuropa.

Den förekommer tämligen allmänt i nästan hela landet utom i sydligaste Skåne och på Öland, däremot har Gotland en liten stam med ett fåtal par. Det finns även luckor i utbredningen i mellersta Sverige. Dessa sammanfaller med större jordbruksområden. Helst häckar den i gammal tät granskog, men accepterar även blandskog och ibland väljer uggulan också hyggeskanter för sin häckning. Detta är dock vanskligt då den i så fall utsätter sig för risken att bli tagen av sina större släktingar katt- och slaguggla. Närheten till myrar och hyggen i kombination med en bra bostad i något gammalt bohål av spillkråka lockar ändå ofta till häckning. Under senare tid har dock ökningen av mård i södra och mellersta Sverige reducerat arten något. Därför är det viktigt med uppsättning av holkar i de alltmer intensivt brukade skogar där många naturliga hålträd försvinner. Dessa holkar accepteras med förtjusning av pärlugglan. Vid den sista stora smågnagarboomen 1984 uppskattades pärlugglebeståndet i Sverige till ungefär 18 000–24 000 par, men sedan dess har arten minskat. Den har ändå historiskt en god och livskraftig stam ända tillbaka till slutet 1600-talet då den avbildades av Rudbeck. Även Linné nämner arten i sin rapport från Laplandsresan 1732.

I kommunen har pärlugglan hörts några enstaka gånger, främst på Adelsö. Att få se denna uggla med sitt förvånade ansiktsuttryck är inte så lätt. Men går man ut mitt i natten har man i alla fall chans att få höra den sjunga med sitt karaktäristiska "på-på-på-på" ande som kan höras mycket långt om det är lugnt. Man skall även vara uppmärksam på ett ekorrsmackande som kan avslöja pärlugglan. Den har ett vitt ansikte med klargula ögon och vita ögonbryn inramade av ett svart band. Vi hoppas naturligtvis på häckning här hos oss på Mäläröarna.

Ugglespaning

Bästa tiden för ugglespaning är i gryning och skymning under vårvintern (februari – april), med toppen i mars. De flesta arterna kan höras under hela natten utom sparugglan som tystnar när mörkret blir för kompakt.